

Moja prva leta bivanja v Beogradu, med naslednjimi petdesetimi¹

Katastrofa, sem si rekel tega večera, leta 1927, ko so ladjo, na katero sem se bil vkrcal v Bratislavi, plula pa je iz Prage, privezali z mornarskim vozлом za savsko pristanišče v Beogradu. Prišel sem na vabilo Glasbene šole, da bi poučeval italijanski jezik – pozneje tudi glasbene predmete – v privatni ustanovi, ki je prejela državno subvencijo in je imela pravico javnosti. Na pristanišču medla luč, nesiguren dostop, slaba pot in gruča razcapancev, ki grabi prtljago prispelih potnikov. Nekdo zagradi tudi mojo, glasno zavpije »nesemo!« Na srečo me je pričakala kolegica Jelka Stamatović, ki mi je tudi predlagala, naj pridem v Beograd. Napatila sva se navzgor, po nezanesljivih stopnicah, do razmajane kočije, ki nas je popeljala v mesto.

Moje začasno stanovanje je bila majhna strežajska sobica za služinčad v sami šoli. Po dveh tednih sem se, nezadovoljen, odselil. Tako sem se selil približno dvajsetkrat, iščoč primerno sobo, če je le mogoče z uporabo kopalnice. V tem času je bilo skoraj nemogoče najti dobro nastanitev, čeprav se je veliko gradilo. Beograd je postal administrativno središče, prestolnica velike države in vanj so romali ljudje z vseh strani. Komfortna soba je bila predraga. Nudili so mi dobro nastanitev s prehrano, toda za znesek, ki je bil dvakrat večji kot moji dohodki.

Prostori Glasbene šole v Uzun-Mirkovi, v vmesnem nadstropju, me res niso navdušili. Poleg sob so bile tu še kuhinje, kamre za služinčad, celo neki nedoločeni prostori, ki so bili prilagojeni za učilnice. Med njimi ni bilo nikakršne izolacije; tudi – naj jo tako imenujem – dvorana za koncertne prireditve je bila razdeljena s tenko pregrado na dve učilnici, v katerih je istočasno potekal pouk; igrali so in drugi druge motili.

¹ Iz: Mihovil Logar, *Moje prve godine boravka u Beogradu među pedeset daljih. Beograd u sećanjima, 1919–1929*. Beograd, SKZ, 1980, str. 84–93. Prevod besedila v slovenski jezik objavljamo ob soglasju glavnega urednika založbe SKZ iz Beograda, Dragana Lakićevića, in nosilcev avtorskih pravic na delo Mihovila Logarja, njegovih otrok Svetlane Logar in Mihovila Logarja.

In kako neprijetno presenečenje je šele bilo v ulici Kneza Miloša. Šlo je za dve štirisobni stanovanji v četrtem nadstropju, v katerih je bila vsaka »luknja« adaptirana v učilnico. Spet brez izolacije. Nelagodnost je povečalo tudi dejstvo, da je Glasbena šola – tudi danes stoji na istem mestu, ampak vsaj nosi ime ustanovitelja in se imenuje Glasbena šola »Mokranjac« – dobila orientacijski vzdevek »Pri Bati«, saj je bila v prtiličju te stavbe znana prodajalna obutve s tem imenom. Tolažili so nas, da bomo kmalu dobili konservatorij.

Svojo dolžnost sem razumel zelo resno. Urno bi se povzpел v četrto nadstropje, po opravljenem pouku pa sem bliskovito skočil na cesto, zaposlen z nalogami, ki so me čakale doma: skladanje, vadba klavirja – že sem nastopal na koncertih, igranje na violončelo in zelo bogata korespondenca s Prago, Reko, predvsem Italijo. Vpisal sem se na violončelo pri Jurici Tklačiču, novem učitelju na naši šoli. Ni me motilo, da sem bil istočasno profesor in učenec; brez pomisleka sem sedel poleg začetnikov ali naprednih učencev in čakal, da pridem na vrsto. Naj poudarim, da je imela naša šola izjemno dober učiteljski kader. Tu sem srečal Miloja Milojevića, ki je doktoriral v Pragi, ko sem jaz tam študiral. Iz Zagreba je prišel Josip Štolcer (kasneje Slavenski), ravno tako moj kolega iz Prage. Tu je bil tudi zelo prijazen kolega in dober poznavalec Kosta Manojlović. Da ne govorim o drugih instrumentalnih klasah, v katerih so bili poleg znanega pianista Ćirila Ličarja in violinistke Marije Mihajlović še drugi učitelji s kvalifikacijami, pridobljenimi v Pragi, Parizu, Münchnu, Londonu. V tej delovni skupnosti so bili poleg Srbov, Slovencev, Hrvatov in Čehov tudi neizogibni ruski emigranti, dobri umetniki. Ravnatelj šole je bil Jovan Zorko. Složno smo delali. Tu in tam kak izpad poklicne ljubosumnosti, običajni pojavi med vsemi glasbeniki sveta, nič vrednega resnejšega omenjanja.

Šola je delovala po učinku: učenci so plačevali dokaj visoko mesečno šolnino, od katere smo učitelji prejeli večji del. Izjema so bili učitelji teoretičnih predmetov, ki so imeli honorar določen glede na predmet. Dobrodošel je bil vsak, ki se je hotel vpisati, ne glede na leta. Ni bilo niti kontrolnega ali sprejemnega izpita za posluh. Zato je šola finančno dobro delovala. Na koncu leta so bili deljeni »viškik«. V teh časih so imela dekleta za doto klavir. Tako mi je bila v skupino dodeljena hči bogatega trgovca. Vprašal sem ga, zakaj se otrok uči klavir (med nami naj povem, da ni imela nikakršnega smisla za glasbo), in mi je povedal, da je to potrebno zaradi poroke v boljšo hišo. Učitelji smo imeli polne roke dela. Cel premožni Beograd se je učil igrati; ni bilo hiše brez glasbenega instrumenta. V navalu učencev je bilo treba najti in potegniti na stran izrazitejše talente ter jih prepričevati, bolje rečeno lomiti odpor staršev, da bi otroka napotili v profesionalce. Že v šolskem hodniku se je v skupinah fantov in deklet – dokler so nas čakali – diskutiralo o problemih interpretacije, o tehničnih težavah določene etude, o prejšnjem koncertu tujega ali domačega umetnika.

Takoj sem dojel svojo pionirsko vlogo. Občutil sem, da imam srečo sodelovati v bliskovitem preporodu precej zaostale glasbene kulture. Šola je postala vzgajališče koncertne in operne publike. Razvijalo se je spoštovanje do umetnosti, ki je bila do tedaj razumljena le kot zabava, včasih celo zaničevana (»ciganske zadeve«). Profesor glasbe je bil spoštovan, prav tako kot zdravnik, pravnik ali gimnazijski profesor. Njegov naziv v srednjih šolah je bil »učitelj veščin«. Drugače niti ni šlo, saj je glasbenik pogrešal univerzitetno diplomu. Spričevalo praškega konservatorija je imelo vrednost diplome samo, če je bil pred tem opravljen izpit mature v neki srednji šoli. Veliko pozneje bi po istem zakonu ob spričevalu o opravljeni maturi in spričevalu o zaključnem izpitu Glasbene šole nekdo dobil rang univerzitetne diplome.

Kot Primorec sem včasih mislil na tisti usodni mornarski vozel, s katerim je bila moja ladja po prihodu iz Bratislave vezana v pristanišču Beograd. Šlo je za resnično trden vozel. Takoj sem vzljubil te prijazne ljudi in gostoljubne domove. Čutil sem se domačega, med svojimi.

Težko sem hodil po ulicah. Nezanosljiva cestišča, pločniki s turškimi tlakovci, polni lukenj in grud, spolzki v dežju, prašni na soncu. Tudi same Terazije, center mesta, niso bile urejene: velike luknje so zijale v grotesknem kontrastu z leseno kocko, s katero je bil tlakovan trg – kakšen luksuz! Vse to je še vedno spominjalo, da je bila tukaj še nedavno vojna. Ampak zakaj se je čakalo skoraj celo desetletje na popravila? Ravno kar sem bil navzoč ob asfaltiranju najožjega centra, od Knez-Mihajlove ulice vse do Slavije, in sem se čudil, zakaj stranske, pa tudi nekatere pomembnejše ulice še vedno tlakujejo na turški način, s »kaldromo«.

Po mestu sem iskal točke, ki naj bi spominjale na prejšnja bivanja: določen trg, ulico, kavarno s časopisi; iskal sem koncertno dvorano, še kako gledališče razen Narodnega, predvsem pa tiste znane videze mesta, katerih sem bil vaju. Težko sem prenašal malomarnost in bahavost, predvsem pa nehigienske pogoje na javnih mestih. V novih čevljih, ki sem jih bil prinesel iz Prage, sem negotovo stopal, predvsem zato, ker zelo hitro hodim. Enkrat sem celo padel, spotaknil sem se na pozabljeno opeko na robu pločnika.

Prvič sem odšel v Narodno gledališče. Bila je nedelja zvečer. Sedel sem v parterju. Na sporedu je bil Nušičev *Najdenec*. Predstava s petimi dejanji. Bila mi je zelo všeč. Pozneje sem se seznanil z nekaterimi igralci in sem dobival brezplačne vstopnice; celo za operne predstave. Bilo je neprijetno, ker je občinstvo, čeprav v parternih foteljih, vonjalo na čebulo in roštilj – ah, ta okusni roštilj, ki ga bom tako vzljubil! – in ... neverjetno, toda preveril sem ... vestibul teatra je zaudarjal od stranišča, ki je bilo zraven same stavbe. Bil sem ves zmešan zaradi ugotovitve, da v prestolnici Jugoslavije kaj takega obstaja.

Spet presenečenje! Šel sem v kino. Ljudje so sedeli za mizami in večerjali pred začetkom in med predstavo. Strašno so kadili. Med pavzo

po prvem delu filma so natakarji dirkali, da bi čim prej poračunali in prinesli »zadnji špricer«. Na koncu predstave so se rušili stoli, premikale mize. Splošna gneča, da se čim prej pride ven. Toda v dobri družbi mi je bil tudi takšen kino všeč. Nenavadno, vse drugače. Treba se je bilo navaditi. Če je bil film žalosten, so komentirali: »Zaman vse to! Večerja mi je presedla!«

Kam bi se podal v nedeljo po kosilu? Nimam navade, da bi popoldne spal. Toda znašel sem se. Šel sem kolesarit. Tam, kjer je sedaj Dom JNA, je bila baraka in tu so se lahko najela kolesa. Zanimivo mi je bilo in lepo sem preživel čas do ure, ki bi bila spodobna za obiske. Lahko sem izbiral, kam bom šel na popoldansko kavo ali domačo zabavo. V vseh hišah sem bil dobrodošel; čakali so na moj приход, da kaj zaiigram, plešem kolo, se zabavam, večerjam; zgodilo se je tudi, da prespim (»Kam rineš, zunaj je grozno; nekaj pada, spolzko je in temno«). Našli bi kakšno nočno srajco, zjutraj bi tudi zajtrkoval.

Potreboval sam galoše, zaradi blata. V vseh ulicah se je gradilo. Srce me je bolelo, ko sem gledal, kako šibajo konja, vpreženega v voz poln težke, mokre prsti, ki so jo vlekli iz globin, izkopanih za temelje nove stavbe. Konjska zaprega, celo volovska (!), je bila povsod v rabi. V Balkanski ulici so predvsem pozimi, na poledici, ubogi konji padali, lomili noge, umirali. Ljudje bi se zbrali, tožili, se jezili na neusmiljenega kočijaža in poslušali njegove neverjetne, v hipu izmišljene psovke. Iz Društva za zaščito živali sem slišal, da so predlagali nakup para močnih štajerskih konj, ki naj bi pomagal ravno na tem delu. Toda nekdo je pripomnil, da bi kočijaž, seznanjen s tem dejstvom, preobremenil voz. In so predlog opustili. Konji so še naprej padali, bič se je vihtel; mimo-idoči bi obstali in godrnjali.

Vsepovsod sem bil prisoten. Ohranil sem svojo prejšnjo navado, da prosti čas preživim na sprehodih. Tudi v dežju ali snegu. Pogosto sem padal. Enkrat sem si poškodoval prst in me je dolgo bolelo. Udaril sem tudi koleno. Padel sem na hrbet in udaril z glavo ob led. (Slaba navada otrok, da na pločnikih naredijo dolgo stezo za drsanje, se je ohranila tudi danes.) Toda vztrajal sem v tavanju po mestu in okolici.

Kavana in kino »Kolarac«

Zvečer sem na korzu v Knez-Mihajlovi ulici opažal lepoto in prijetnost barve glasu fantov in deklet. Med hrupnimi pogovori, kot bi se prepirali, bi zasijal samoglasnik tenorskega ali baritonskega timbra, srebrnega soprana, stavki pa bi se razvijali skoraj deklamirano, kot v gledališču. »Narod pevcev,« sem si mislil. Kmalu sem se tudi prepričal v to, ne samo, ko sem poslušal zборе. Jeseni sem bil prvič na slavi, potem sem hodil redno. Na slavah so bile pete zelo lepe ljudske pesmi, ki jih do tedaj nisem imel priložnost slišati. In sicer z lepim glasom ter dobro intonacijo. Vsebina prekrasna, poetska, zanosna. Takoj so mi ostale v spominu pesmi, kot so *Jahorina planina*, *Biljana platno beleše*, *Oj, Moravo*. Med počitnicami sem na morju pri domačih prepeval številne ljudske pesmi, jih igral na klavir in bil deležen občudovanja. (Po drugi svetovni vojni je bila moja ugotovitev potrjena, saj so beograjski zbori prejeli prve nagrade na tekmovanjih doma in predvsem v tujini, kjer so bile naše ljudske pesmi v obdelavi nagrajevane z gromoglasnimi aplavzi.) Zame so bile nove tudi kavarniške pevke in ciganske obdelave pesmi; spet sem se navdušil in sem rad poslušal to glasbo.

Kavarniško življenje, tako priljubljeno v Beogradu, me ni pritegnilo; predvsem ne kvartanje za denar. Priznam, včasih bi me družba povlekla

in sem navdušen ter vesel »menjal« kavarne do jutranjih ur. Domov bi prišel zelen v obraz in prisegal, da je bilo zadnjič. Nova družba me je znala začarati: »Ti si naš,« so govorili in meni je to ugajalo. Bil sem emigrant. V strahu pred fašističnim ricinusovim oljem, brez potnega lista. Čutil sem neko varnost, neko zaupanje v krogu novih prijateljev.

Poslušal sem in še vedno poslušam spomine na trpljenje srbskega naroda v preteklosti in nedavnih vojnah. O tem sem nekaj vedel tudi iz šolskih učbenikov; pretresljivo je bilo na licu mesta poslušati o skoraj neverjetnih, legendarnih podvigih v času uporov, vstaj in bojov. Okrog mene so bili nekdanji bojevniki; tudi naš strežnik, stric Sima je spotoma, kot nepomembno povedal, kako je ugrabil sovražni top, on sam. Toda, kako je bilo mogoče, da takšni junaki, pohabljeni, vojni invalidi beračijo na ulicah prestolnice? Neumljivo. Kot bi bilo vse v najboljšem redu: »braniel je svojo domovino«. Resnici na ljubo, vojne invalide, ki beračijo, sem takrat srečeval po vsej Evropi.

Poleg Glasbene šole je bila še Glasbena šola »Stanković«, ki je bila bolj organizirana kot naša. Imela je lastno stavbo in je bila pod upravo pevskega društva z enakim imenom; imela je tudi lepo majhno dvorano za prireditve. Zakaj smo se nahajali v isti ulici Miloša Velikega? (Tako tudi dandanes.) Če bi se vsaj razporedili od Kalemegdana do Slavije! Med profesorji v »Stankoviću« so bili Petar Stojanović, Mihailo Vukdragović, Milenko Živković, Rihard Švarc in Emil Hajek. Čutila se je neprijetna konkurenca in pogosto sem poslušal, kako se učenci prepirajo o tem, katera šola je »bolj državna«; saj je tudi šola »Stanković« prejemale državno pomoč. Toda močan razmah glasbene kulture v Beogradu je omogočal dovolj prostora za vse. Mnogi učitelji so privatno poučevali na domu.

Že na koncu istega leta 1927 sem našel sebe v tem okolju in z njim postopoma delil usodo, sodeloval sem pri vseh dogodkih. Da smo bili šele na začetku se je videlo tudi po tem, da sem vedel za vsakega glasbenega umetnika ne samo v Beogradu, temveč v celi Jugoslaviji. Nisem spregledal niti enega domačega dela. Prvič sem bil povabljen na srbsko slavo, opazoval sem te ljudi, ki pridejo na kratko in se jim mudi: »Imam deset, dvajset slav« (kmalu jih bom tudi sam imel toliko). Mene, do tedaj neznanega, prosijo, naj ostanem na slavski večerji, pravzaprav pojedini. Vsak se pogovarja z menoj, sproščeno, se šali, me zbada, kot bi bila stara prijateljca. In, evo, na počutim se kot tujec. Neverjetno, kako sem se v kratkem času opogumil, celo postal nesramen: hodim poleg lepih pritličnih hiš, kjer se prijetno poseda na vrtu, potrkam na okno in ... evo, sem že na kavi in »slatkem« (neka vrsta finega, gostega kompota iz različnega sadja, celo iz lističev cveta vrtnice, iz nedozorelih orehov, smokey, lubeničnih lupin ...). Včasih mi za domov podarijo cel kozarec. Gostoljubnost skoraj na vsakem koraku. Odpravim se v kavarno na kosilo, ko me nekdo sreča in odpelje k sebi domov, saj so ravno ta dan spekli nekaj dobrega in moram poskusiti ... V krajih, kjer sem dotlej

živel, ne vem, kolikokrat ali če sem bil sploh kdaj povabljen na dom, kaj šele na obed.

Z veseljem so me poslušali, kako igram na klavir. Po tej strani se mi je razkrival do tedaj neznan Beograd. V mnogih hišah se je resno muziciralo. Vabili so me poslušat amaterske godalne kvartete; igral sem tudi sam, spremljal sem pevce, violiniste, čeliste. Izvajala se je klasična in romantična glasba. Moj *Trio za violino, violo in violončelo* je bil prvič izveden v domu Miloja Milojevića (dr. Fotić violina, dr. Bogić Knežević viola in dr. Aleksandar Baja violončelo). Nekoč sem do svitanja igral z dr. Dušanom Putnikom, znanim odvetnikom, odličnim violinistom; šla sva skozi vse mogoče sonate za violino in klavir, s kratkimi odmori, ko sva si brisala pot z razburjenih obrazov. Šlo je za pasionirane umetnike, virtuozе. Skladal sem tudi za flavto profesorja Siniše Stankovića – komaj nabavljeno v Parizu, srebrno, z izjemnim obsegom do nizkega »ha«, ki ga je stala celo imetje, deset tisoč dinarjev, tako kot ena manjša hiša – premiera te moje skladbe pa je bila izvedena na javnem koncertu, ko smo zaslužili 250 dinarjev. Med amaterskimi godalnimi kvarteti je bil znan tisti na domu profesorja Ljubiše Vulovića. Profesorji beograjske Univerze so se združevali v ansamblih, iz katerih bo pozneje sestavljen orkester »Collegium musicum«.

S prihodom nas, mladih skladateljev in teoretikov, je bil ustanovljen tudi časopis *Muzika*. Izhajal je, vse dokler njegovega mesta ni zasedel drugi glasbeni časopis z imenom *Glasnik Muzičke škole »Stanković«*.

Tako sem spoznal visoko intelektualno družbo z odprtimi pogledi, kjer je bil v rabi zame nov, zelo jednat jezik, s kratkimi stavki in brezhibno logiko, katere zvočne lepote prej nisem poznal. Zelo naravno sem sprejel ekavico in se navadil cirilice, tiste tiskane; pisana, predvsem nemarno pisana cirilica pa je zame še danes uganka. Mislim, da se branje in pisanje cirilice lahko uporabi kot test za identificiranje avtentičnega Srba.

Kot bi bil tisti mornarski voz, s katerim je bila moja ladja privezana za beograjsko пристanišče, vedno trdnejši. In se bo še utrdil, definitivno, do konca, ko se poročim s Srbkinjo najčistejšega rodu in Beogradu dam dva nova občana, sina in hčer.

Nisem se več premikal iz Beograda; samo v času šolskih počitnic sem šel obiskat starše in brata, ki sem jih navduševal s svojimi zgodbami. Tudi moj brat se je odločil priti v Beograd. Župan Sušaka, po stroki lekarnar, je potrdil moja pripovedovanja, saj je tudi sam doživel enako, ko ga je med uradnim obiskom neki minister sprejel enostavno, brez kakršnegakoli protokola, z »dober dan«, ponudil s kavo, se najprisrčneje pogovarjal z njim in ga celo vprašal po zdravju, družini, delu. – Sijajni so.

Našel sem kolege v športu. Noro sem vzljubil jahanje in sem v prostem času na konju – nič več peš – obiskoval prekrasno, čeprav še neurejeno mestno okolico: Topčider, Košutnjak, Višnjico. Okoliški griči,

oddaljeni, vse je bilo moje. Včasih ne bi sestopil s konja po šest, sedem ur. Kako lepo je bilo imeti pod seboj živo bitje v športnih podvigih! Mu predlagati zdaj hojo, zdaj kas, galop ... Rad sem imel tudi kolo; kupil sem si rabljenega in šel do Ralje, Smedereva, Pančeva. Promet je takrat bil redek, ceste resda obupno slabe, toda proste. Kasneje sem se opogumil s kolesom do Dubrovnika! Našel sem čas tudi za plavanje. Kako ne bi! Svilena Sava, čista, privlačna. Poleti sem obvezno bival na morju. Toda na Savi je bilo veliko drugih plaž in grmov, tam sem se lepo imel.

Kaj vse mi je Beograd takrat omogočal! V prvi vrsti sem čutil neko varnost, zanesljivost, zaščito. Ko se mi je včasih sanjalo, kako so me na moji rojstni Reki fašisti zagrabili in mi vlivali ricinusovo olje v grlo, sem se zbuval ves poten; prišel sem k sebi in se presrečen spomnil, kolikšna je razdalja med sanjami in resničnostjo in kako sem tukaj obkrožen s prijatelji.

Prihajajoč iz Prage, ki je bila takrat center sodobne glasbe, nisem takoj dojel potreb novega okolja. Ko sem direktorju Opere Stevanu Hristiću odnesel svojo partituro, napisano za sto izvajalcev, po zgledu na Richarda Straussa, mi je povedal, da operni orkester (istočasno tudi filharmonija) nima tolikšnega števila izvajalcev in da se v orkestrski prostor Opere lahko spravi komaj štirideset ljudi. Začel sem dojemati položaj Stevana Mokranjca, ko se je vrnil s študija v Münchnu. Uporabljal je možnosti, ki so mu bile takrat na voljo; ne glede na aktualnosti Richarda Wagnerja je komponiral izjemno lepe rokovete ljudskih pesmi iz vseh južnoslovanskih krajev. Tako sem tudi sam začel skladati male oblike za glas in klavir, sonatine, serenade, uspavanke, menuete, zlate ribice in podobno, se pravi dela, ki so bila uporabna za pouk v šolah in se jih dandanes izvaja.

Moj najpogostejši sprehod je bil do terase na Kalemegdanu, takrat majhne in tesne; raztezala se je do sedanjih velikih stopnic, kjer je bila ograja, spodaj pa neka vojaška ustanova. S pogledom čez, v neskončnost, sem se pozibaval in sanjaril; mnoge motive, ritme, nastale v navdihu, sem odnesel s seboj in si jih zapisal. Tik pred vojno je iz podzavesti priplaval motiv za pesem Ljubiše Jocića *Beograd*. Po osvoboditvi se ta isti motiv pojavi v *Himni Beogradu* in v finalu opere *Leta ena in štirideset*. Bilo je vznemirljivo opazovati Savo, ko poplavi polje vse do obzorja; takrat sem videl moje morje, moj Reški zaliv, zamegljen v zimskih dneh. Kakšna melanholija!

Tedaj se je Beograd ogreval skoraj izključno na drva. Nedojemljivo razkošje. Ogromne količine polen, cele gozdove odlične cerovine ali bukovine so nosili po mestu; natlačene ulice in pločniki; na kraju samem se je žagalo, klalo in metalo notri.

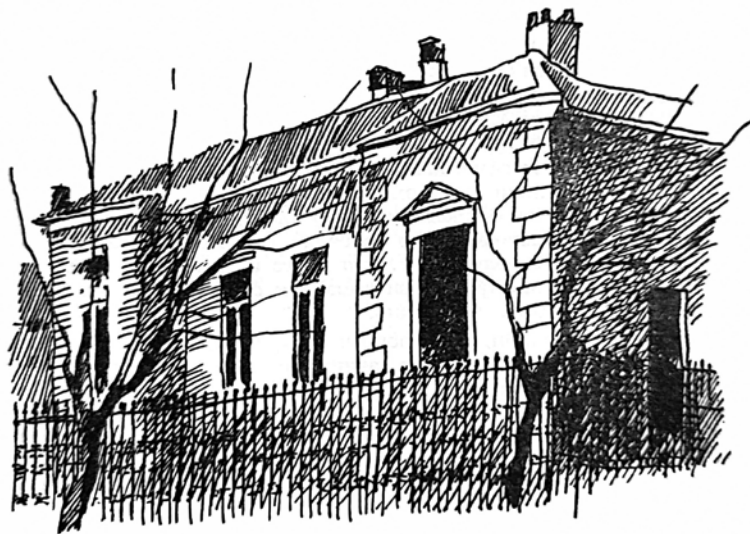
Kot nekdanji študent arhitekture v Pragi sem rad hodil okoli novih stavb in spremljal, kako napreduje delo.

Zvečer je bil Beograd poln hrupa. V stotinah kavarn glasba, igralo se je, pelo in težko se je bilo upreti veselju; na vsakem koraku je bilo

dobro razpoloženje. Na prijetnih vrtovih so se zbirale družbe. Šalam, zgodbam ni bilo konca.

In kot bi se vsi poznali; vsi so bili botri, zeti, strici, tete, v vsakršnih sorodstvih, za katera nikoli do tedaj nisem slišal. Tudi »prvi sosed« je bil sorodnik. In bi me povabili na obisk, opravičujoč se, da je zelo daleč: Kotež-Neimar ali Profesorska kolonija. Res je bilo daleč, če upoštevamo razrite blatne ulice, ki so vodile tja. Pri Oficirski zadrugi v samem centru mesta se mi je galoša pogreznila v blato, tako da sem se moral sezuti in jo z rokami izvleči ven.

Z ladjico sem šel v Zemun in z drugega brega občudoval drzno silhueto Beograda (kot ameriški nebotičniki!). Šlo je za resnično lepo mesto. Ob vrnitvi me je čakala »trošarina« in sem moral doplačati neko malenkost za kupljene hrenovke. Enako se mi je zgodilo, ko sem se vračal iz Valjeva, kjer so mi podarili dve steklenici slivovice.

Hiša Živana Živanovića na Svetosavski ulici

Vendar sem tudi dneve in dneve sedel doma, zatopljen v delo na partituri, v vadbo klavirja ali violončela. Domači me niso dolgo pustili samevati v svoji sobi, vabili so me na kavo, sladice; z veseljem sem prekinil delo in se pogovoril z gostitelji in gosti. Čutil sem, da me imajo radi in da vedo, kako imam jaz rad njih. Še vedno se je veliko pogovarjalo o vojnih dogajanjih. Vrhunec herojske dramatike je bila še živa slika o bataljonu, žrtvovanem za obrambo Beograda. Od mrtvih je vstal Leonida iz Sparte. (S tem vtisom sem pozneje na verze Milutina Bojića komponiral *Modro grobnico*.) Toda značaj mojih novih prijateljev se je včasih izkazal v ravno tako močnem izlivu sovraštva in neznosnosti, v

trenutku nekega spopada. Osupel sem poslušal, kako nekdanji botri in najbližji sorodniki tarnajo drugi nad drugimi, z besedami sramote in prezira. Pa če sem hotel ali ne, sem se moral prikloniti najbližjim in na ta način škodovati sebi. Toda drugače ni šlo. Kmalu sem bil – ne tako intenzivno – vpleten v neke nepotrebne spore. Na srečo sem bil redke gost na mestih, kjer so takšni prepiri in spori nastajali; to so bile kavarne, v katerih sem takoj prepoznal največje zlo mesta. Dojel sem, da je ta neprekinjen tok velike ljubezni in velikega sovraštva le kot neko gledališče v javnosti, neko razkazovanje lastnih načel in moči, neko zoperstavljanje, pogosto zaradi kljubovanja, ki bi se hitro umirilo.

V tem strastnem toku življenjskih dogodkov se je vse dogajalo skladno. V Beogradu so bili domači tudi Židje; kjerkoli drugje sem prej bil, so živeli kot nezaželeni, ob strani. Tukaj pa sem jih srečeval na slavah, imel sem vtis, kot da bi tudi oni slavili nekega židovskega svetnika. In še večji čudež: Cigani. Med mojimi učenci so bili tudi oni; spoznal sem neke ciganske družine, v katerih se je res slavilo svetnika. Povedali so mi, da je Cigane ščitil »Status Grbaljski« izpred nekaj stoletij, saj so se skupaj s Srbi srčno borili proti Turkom, ravno tako v balkanskih vojnah in v zadnji svetovni vojni.

Glasbeno šolo so obiskovali tudi Muslimani. In Cincarji. Vsi so bili domači, katerekoli vere že so bili. Navadil sem se grenke delitve narodnosti in vere v Avstro-Ogrski monarhiji; ta nova širina je postala moj ideal v občevanju in komunikaciji z ljudmi.

Isto jesen, takoj po prihodu iz Prage, sem se želel predstaviti beograjskemu občinstvu kot skladatelj in pianist. Znašel sem se v fraku, v dvorani, kjer so se udeleževali eksperimenti beograjske Univerze iz fizike. Za klavirjem je stala delovna miza z vsemi mogočimi pipami in cevmi, komandnimi drogi ... Toda druge dvorane tedaj ni bilo; tu je igral tudi Arthur Rubinstein. In vsi domači ter tuji virtuozni. Gledališče ni bilo dovolj veliko.

Beograjski mladeniči, čeprav ponosne drže in odločnega nastopa, so imeli to veliko pomanjkljivost, da na javnih prostorih pljuvajo, glasno kolnejo in grizljajo semena. Neverjetno, kako nalezljivo je to vplivalo tudi na mnoge Slovence, ki so – morda samo v manjši meri – v jezi kleli po srbsko. Ravno v tem času je bil leta 1928 objavljen ukaz o strogem denarnem in takojšnjem kaznovanju, če je bil kdo opažen pri pljuvanju. (Ne zaradi olike, ampak zaradi boja proti tuberkulozi.) Ukaz je bil kratkoročen; reče se »vsako čudo za tri dni«.

Hrana je bila okusna, naravna, zdrava, toda preveč začinjena s pekočimi začimbami. Nekoč so mi ponudili, naj ugriznem majhno zeleno papriko. Takoj ko sem si dal košček v usta, sem ga izpljunil v prtiček. Bilo je prepozno. Oblila me je pot, stekle so mi solze in ostal sem brez sape. Bil sem v komi. Zastrupljen. Najprej sem slišal smeh, potem pa izraze zaskrbljenosti: »Daj požirek vode ... Ne, košček kruha ... Samo sredico kruha«. Ko sem si opomogel, me je dekle zraven mene pomir-

jalo: »Evo, bom jaz pojedla celo papriko, z užitkom«. Res jo je pojedla in preživela. Prepričevali so me, da toplice z mineralno vodo vse to uspešno zdravijo in da ni nevarnosti. Toda nikoli več se paprike nisem niti dotaknil. Všeč mi je bila jagnjetina, rezana na panju, na pločniku pred vhodom v kavarno.

Kavarnam se nisem mogel popolnoma izogniti. V njih bi se »na nogah« pogovoril s kakim slikarjem, igralcem, pesnikom, ki bi zaklical za menoj, ko sem šel mimo. Tu so vedno odzvanjale duhovite šale, novi vici.

Pekarna v Skadarliji

Življenje v Beogradu je bilo drago. Denarja ni bilo dovolj. Govorili so mi: »A vidiš, kako je dinar težak?« Ugotovil sem, da se ni varčevalo; varčevanje ni bila vrlina Beograjčanov, o varčevalcih se je govorilo s posmehom: »On je skopuh«.

Zima leta 1929 je bila izjemno neprijetna zaradi velikega mraza in košave. Vse je bilo poledenelo in spolzko; po ulicah se je komaj hodilo, s čevlji, ovitimi v stare cunje ali stare nogavice. Bilo je tako, da sem na delovno mesto lahko prišel samo, če sem vsakih deset korakov iskal zaščito v nekih vhodnih vratih ali kavarni, kjer bi se malo ogrel in spočil. Takrat se je pilo sladkano vroče žganje, ki so ga imenovali »šumadijski čaj«. Takšna imena in poimenovanja so mi bila zelo všeč.

V času radijskih oddaj, brez televizije – redkokatera hiša je imela gramofon – si je človek želel pogovora, druženja, razprav o umetniškem delu ... in zdi se mi, da se je več ljubilo. Vse je bilo bolj veselo, raznoliko in lepše. Vendar, bili smo tudi pol stoletja mlajši.

Prevod: Maja Đukanović